

การศึกษาความสัมพันธ์ของความเชื่อทางศาสนา

กับโครงสร้างอำนาจการเมืองไทย

กรณีศึกษา คำสอนของพระมหาภูมิจัย วชิรเมธี (ว. วชิรเมธี)

A Study of Relation between Buddhist Faith and Thai Political Power Structure : A Case Study of W.Vajiramedhi's Teaching

ธนากร พันธุ์ระ*

อ.อังกร หงษ์ครุฑนาคเคราะห์**

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ของความเชื่อทางศาสนากับโครงสร้างอำนาจการเมืองไทย จากคำสอนของพระมหาภูมิจัย วชิรเมธี (ว. วชิรเมธี) ว่าอุดมการณ์และความหมายที่ถูกสร้างขึ้นจากคำสอนของพระว. วชิรเมธีนั้นคืออะไร สะท้อนภาพความสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนากับการเมืองของประเทศไทยอย่างไรบ้าง รวมถึง มีรูปแบบการเผยแพร่คำสอนอย่างไรบ้าง ผู้วิจัยได้เก็บข้อมูลเชิงคุณภาพ ด้วยการสัมภาษณ์เชิงลึก การทบทวนเอกสารต่างๆ และการสังเกตผ่านโลกออนไลน์ โดยเฉพาะเฟสบุ๊กของพระว. วชิรเมธี

ผลการศึกษาพบว่าสิ่งที่ปรากฏอยู่ในคำสอนของพระว. วชิรเมธี มีลักษณะที่เป็นสัญลักษณ์ จากข้อความธรรมะที่สั้น สื่อความหมายตรง รับรู้ได้ทันที โดยมีนัยยะทางการเมืองแฝงอยู่ เมื่อมองในมิติของเวลาและบริบททางสังคมทำให้สะท้อนภาพความสัมพันธ์ของศาสนา ความเชื่อ กับโครงสร้างอำนาจทางการเมือง ในรูปแบบของการการรักษาระเบียบในสังคม การลดปฏิบัติกิเลสต่อต้าน รวมถึงเป็นการตอกย้ำความชอบธรรมให้แก่ฝ่ายชนชั้นนำในสังคม เนื่องจากสังคมไทยมีการขัดเกลา ให้เชื่อว่าพระสงฆ์ต้องเป็นผู้ที่ปราศจากกิเลส มีศีลธรรม มีความเป็นกลาง ไม่ยุ่งเกี่ยวกับเรื่องทางโลก ซึ่งแท้จริงแล้วเป็นเพียงมายาคติ

ดังนั้นศาสนา ความเชื่อ และอำนาจทางการเมืองในประเทศไทยจึงมีความสัมพันธ์กันในการสนับสนุนความชอบธรรมในการใช้อำนาจของชนชั้นนำในสังคมไทย รวมไปถึงมายาคติที่สร้างขึ้นผ่านวิธีคิดแบบพุทธ ทำให้เชื่อโดยปราศจากการสงสัยที่ไม่มีการตั้งคำถาม ตลอดจนการไม่กล้าที่จะวิพากษ์วิจารณ์ปรากฏการณ์ทางสังคมวัฒนธรรมที่เกิดขึ้น

คำสำคัญ: พระมหาภูมิจัย วชิรเมธี ความเชื่อทางศาสนาพุทธ ความสัมพันธ์ โครงสร้างอำนาจ

* นิสิตปริญญาตรี สาขานิติศาสตร์ชุมชน สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา ภาควิชาการจัดการป่าไม้ คณะวนศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

** อาจารย์ประจำภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ อาจารย์ที่ปรึกษาวิชาสัมมนา

Abstract

The purpose of this article is to study the relations between the Buddhist faith and the structure of Thai politics from Phra W. Vajiramedhi's teaching in order to elaborate its ideology and meaning as well as its reflections on such relation. In addition, this study also explains the ways of propagation by Phra W. Vajiramedhi. The researcher collected qualitative data by in-depth interviews, reviews of secondary data from documents and online sources particularly Phra W. Vajiramedhi's Facebook.

The results show that according to Buddhist doctrine, Phra W. Vajiramedhi's teaching is a sign which is short, fitting, practical, and directly meaningful with political implications. Regarding time and social context, it reflects the relations between faith and political power structure in terms of social orders, reduction of resistant behavior and justice reappraisal for Thai society elites. Such relation is created by the monk who has no desire and no interest in matters of laymen. However, this is just the myth.

Therefore, religion, faith, and Thai political power are related to support legitimacy in the use of justice by Thai elites. Moreover, the myth, through W. Vajiramedhi's teaching along with the Buddhist faith makes people greatly believe its meaning without doubt and dare not criticize the socio-cultural phenomenon.

Keyword: W. Vajiramedhi, Buddhist faith, relations, power structure

บทนำ

ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันเราอาจกล่าวได้ว่าศาสนาไม่ได้แยกออกจากเรื่องทางโลก แต่ศาสนายังเป็นเครื่องมือในการสร้างและธำรงความสงบสุขและสมดุลของสังคม ความเชื่อทางศาสนามักมีนัยต่อการเมือง ทั้งในด้านการสนับสนุน และการนำมาซึ่งการต่อต้านอำนาจรัฐ ศาสนาถือได้ว่าเป็นตัวแปรสำคัญทางสังคม ที่เกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและวัฒนธรรมในหลายยุคสมัย (อภิญาเพื่องฟูสกุล, 2551 : 3) จะเห็นว่าบางศาสนาผู้นำเป็นทั้งศาสดาของศาสนาและเป็นทั้งผู้ปกครองประเทศ บางสังคมมีการใช้ความเชื่อทางศาสนาเพื่อรวมคนให้เกิดพลังในการกระทำกิจกรรมทางการเมือง เช่น กรณีสงครามครูเสด ระหว่างชาวมุสลิมและชาวคริสต์ กบฏผู้มีบุญในภาคอีสานสมัย รัชกาลที่ 5 (พรเพ็ญ อันตระกูล และอัจฉราพร กมฺพพิสมัย, 2527 : 4) รวมถึงกรณีชาวโรฮิงญา¹ ในประเทศพม่า ก็มีเรื่องของศาสนาเข้ามาเกี่ยวข้อง

สังคมไทยถือได้ว่าเป็นสังคมที่มีการนับถือศาสนาพุทธมาช้านาน จากจุดเริ่มต้นที่อินเดียเผยแพร่สู่ประเทศไทยโดยเข้ามาผสมผสานกับความเชื่อเรื่องผี วิญญาณในสังคมท้องถิ่น จนทำให้เกิด

การยอมรับนับถือและเป็นศาสนาหลักของสังคมไทย ตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัย เรื่อยมาถึงปัจจุบัน นอกจากนี้ ความสัมพันธ์ของศาสนาพุทธกับสังคมไทยนั้นได้ผูกติดกับเรื่องของอำนาจ โดยเฉพาะชนชั้นปกครอง ในสังคมไทยที่สนับสนุนเกื้อกูลกัน ดังเช่น ความเชื่อเรื่องการสั่งสมบารมีของผู้ปกครอง หรือแม้แต่หลักธรรมในการปกครองของกษัตริย์ที่เรียกว่า ทศพิธราชธรรม ได้สร้างความชอบธรรมในอำนาจของชนชั้นปกครอง และทำให้เกิดการยอมรับในสถานภาพของคนในสังคม

ปัจจุบันแม้สังคมจะเปลี่ยนแปลงไปจากอดีต แต่ความเหนียวแน่นของศาสนาพุทธกับความสัมพันธ์เชิงอำนาจในโครงสร้างสังคมไทยยังคงดำเนินอยู่ และปรากฏให้เห็นถึงบทบาทที่ศาสนามีต่อโครงสร้างอำนาจ ในด้านการรักษาระเบียบและสมดุลทางสังคม ดังจะเห็น พระสงฆ์ที่มีชื่อเสียงหลายท่าน ได้สร้างผลงานให้เป็นที่ยอมรับของทั้งคนไทยและชาวต่างชาติ อาทิ เช่น พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต) ซึ่งงานเขียนของท่านมีบทบาทต่อผู้ที่สนใจและการมองความสัมพันธ์ของศาสนาพุทธกับสังคมไทย ดังเช่น งานเขียนในหนังสือ “พุทธธรรม” รวมถึงงานเขียนเรื่อง “มองอเมริกา มาแก้ปัญหาไทย” แต่ขณะเดียวกัน ส.ศิวัชร (2553) ได้กล่าวว่า “เมืองไทยเป็นเมืองพุทธ และคนไทยส่วนใหญ่ถือตนว่าเป็นพุทธศาสนิกชน แต่พูดกันจริง ๆ แล้ว เราเข้าถึงเนื้อหาสาระของพุทธธรรมกันมาน้อยเพียงไร หรือเราติดกันอยู่ที่เปลือกกระพี้ของพิธีกรรม จนบางครั้งกลายเป็นพุทธพาณิชย์ หรือลัทธิ ชาติ ศาสน์ กษัตริย์”

สถานการณ์ปัจจุบันที่มีการแย่งชิงอำนาจทางการเมือง นำมาสู่การแบ่งขั้วอำนาจออกเป็นสีเหลือง และสีแดง² เมื่อสภาพสังคมไร้ระเบียบ ก็มีพระสงฆ์ที่มีชื่อเสียง เป็นที่เคารพของคนในสังคม ออกมานำเสนอคำสอนทางพระพุทธศาสนาผ่านสื่อต่าง ๆ ดังเช่น พระมหาภูมิจัย วชิรเมธี หรือพระ ว. วชิรเมธี โดยการเสนอคำสอนของท่านมีความแตกต่างจากพระสงฆ์ในอดีต เพราะมีการตีความหลักธรรมแบบใหม่ ๆ เชื่อมโยงหลักธรรมคำสอนเข้ากับสถานการณ์ในสังคมปัจจุบัน และยังมีการสร้างพื้นที่ในการเผยแพร่คำสอนอย่างหลากหลาย เช่น วิทยุ โทรทัศน์ หนังสือ และโลกออนไลน์ โดยเฉพาะเว็บไซต์ “เฟสบุ๊ค” ซึ่งท่านใช้ชื่อว่า “พระมหาภูมิจัย วชิรเมธี”

ด้วยเหตุนี้เองจึงทำให้ผู้ศึกษา สนใจศึกษาความสัมพันธ์ของความเชื่อทางศาสนากับโครงสร้างอำนาจการเมืองไทย กรณีศึกษา คำสอนของพระมหาภูมิจัย วชิรเมธี (ว. วชิรเมธี) ซึ่งได้กำหนดวัตถุประสงค์ของการศึกษาไว้ 3 ประเด็น คือ 1. เพื่อศึกษาอุดมการณ์และความหมายที่ถูกสร้างขึ้นจากคำสอนของพระ ว. วชิรเมธี 2. เพื่อศึกษารูปแบบในการเผยแพร่คำสอนทางศาสนาของพระ ว. วชิรเมธี 3. เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนากับการเมืองของสังคมไทย ผ่านคำสอนทางศาสนาของพระ ว. วชิรเมธี

การศึกษาใช้วิธีเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยการวิเคราะห์ดัตบาท (Textual Analysis) หลักธรรมคำสอน ที่ปรากฏในเว็บไซต์เฟสบุ๊คและทวิตเตอร์ของพระ ว. วชิรเมธี รวมถึงการ

¹ โรฮิงญา เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่นับถือศาสนาอิสลามในประเทศพม่า ถูกปฏิเสธที่จะได้รับสัญชาติพม่า รวมถึงการละเมิดสิทธิมนุษยชนอย่างหนัก (ออนไลน์). เข้าถึงได้จาก : <http://th.wikipedia.org/wiki/โรฮิงญา> (วันที่เข้าถึง 3 มกราคม 2556).

² เสื้อเหลือง หรือ พันธมิตรประชาชนเพื่อประชาธิปไตย (PAD) เป็นกลุ่มที่เคลื่อนไหวทางการเมืองภายใต้จุดประสงค์ในการขับไล่ พ.ต.ท. ทักษิณ ชินวัตร ออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี และสนับสนุนนายอภิสิทธิ์ เวชชาชีวะเป็นนายกรัฐมนตรี, เสื้อแดง หรือ แนวร่วมประชาธิปไตยต่อต้านเผด็จการแห่งชาติ (UDD) เป็นกลุ่มที่เคลื่อนไหวทางการเมืองเพื่อต่อต้านรัฐประหาร พ.ศ. 2549

สัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) และการทบทวนเอกสารต่าง ๆ เพื่อให้ทราบถึงความสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนากับการเมืองในสังคมไทยปัจจุบัน และหน้าที่แฝงของสถาบันศาสนาที่มีต่อโครงสร้างอำนาจทางการเมืองของสังคมไทยในปัจจุบัน โดยเลือกกลุ่มเป้าหมายแบบเจาะจง คือผู้ที่สนใจและศึกษาคำสอนของพระ ว. วชิรเมธี จากการแชร์ข้อความในแฟนเพจจากเว็บไซต์เฟซบุ๊กของพระ ว. วชิรเมธี

ในส่วนการวิเคราะห์เนื้อหาประกอบแนวคิดทฤษฎี ผู้ศึกษาได้นำเสนอผ่านมุมมอง ความขัดแย้งของ Karl Marx โดยหยิบยกเอาแนวคิดโครงสร้างทางสังคมที่สัมพันธ์กับศาสนา ซึ่งได้เสนอว่าศาสนาเป็นโครงสร้างส่วนบนของสังคม (Superstructure) และถูกนำมาใช้เพื่อประโยชน์ในทางการเมืองและการควบคุมมนุษย์ด้วยกัน นอกจากนี้ผู้ศึกษายังได้ใช้แนวคิด **มายาคติ** เพื่อนำมาอธิบายความหมายที่อยู่เบื้องหลังปรากฏการณ์ดังกล่าว

กรอบแนวคิดทฤษฎี

คาร์ล มากซ์ (Karl Marx, ค.ศ. 1818-1883) ได้อธิบายไว้ว่าสังคมทุนนิยมเป็นสังคมแห่งความขัดแย้ง ในการมองสังคมนั้น มากซ์ ได้แบ่งโครงสร้างสังคมออกเป็นสองส่วน คือ 1. โครงสร้างส่วนบน อันประกอบด้วยระบบความคิด ความเชื่อ กฎหมาย และค่านิยมทางสังคมต่าง ๆ 2. โครงสร้างส่วนล่างหรือระบบเศรษฐกิจ คือ วิธีการผลิต ซึ่งประกอบด้วย พลังการผลิตและความสัมพันธ์ในการผลิต (อ้างถึงใน สุภากร จันทวานิช, 2543 : 81)

ในทรรศนะของ มากซ์ โครงสร้างส่วนล่างเป็นตัวที่กำหนดโครงสร้างส่วนบนของสังคม กล่าวคือเมื่อระบบสังคมและเศรษฐกิจเปลี่ยนแปลงไป ระบบศีลธรรม ความเชื่อ และกฎหมาย ก็จะเปลี่ยนแปลงตามไปด้วย ดังงานเขียนของ มากซ์ ที่ชื่อ “The German Ideology” ได้เสนอว่า “ระบบความคิดความเชื่อของคนในสังคม เป็นจิตสำนึกที่ผิดพลาด (False Consciousness)³ และยังเป็นเครื่องมือของชนชั้นปกครอง ในการรักษาอำนาจและสร้างความชอบธรรม” ดังคำกล่าวที่ว่า “ศาสนาคือยาฝิ่นของประชาชน” (อ้างถึงใน ยศ สันตสมบัติ, 2543)

นอกจากนี้ ผู้เขียนยังได้ใช้แนวคิดมายาคติ (Mythologies) มาวิเคราะห์และอธิบายผ่านปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น ซึ่งนักคิดที่ชื่อ โรลันด์ บาร์ตส์ (Roland Barthes, ค.ศ. 1915-1980) ได้อธิบายว่า “มายาคติ หมายถึง การสื่อความหมายด้วยความเชื่อทางวัฒนธรรมซึ่งถูกกลบเกลื่อนให้เป็นที่รับรู้เสมือนว่าเป็นธรรมชาติ⁴ แต่หากแท้จริงแล้วสิ่งเหล่านั้นถูกประกอบสร้างทางวัฒนธรรม หรือที่เรียกว่าเป็นมายาคติ” (อ้างถึงใน วรรณพิมล อังคศิริสรพ, 2544 : 4)

³ (False Consciousness) จิตสำนึกที่ผิดพลาด กล่าวคือ ระบบความคิดและมโนคติอันเป็นพื้นฐานที่สังคมยึดถือปฏิบัติ ล้วนถูกหล่อหลอม กล่อมเกลา และการครอบงำของชนชั้นปกครองทั้งสิ้น

⁴ อาจกล่าวได้ว่า เป็นกระบวนการของการลงให้หลงอย่างหนึ่ง แต่มีได้หมายความว่า เป็นการโกหกหลอกลวงนั้นน้ำเป็นตัวหรือการโฆษณาชวนเชื่อที่บิดเบือนข้อเท็จจริง มิได้บิดบังอำพราง ทุกอย่างปรากฏต่อหน้าต่อตาเราอย่างเปิดเผย แต่เป็นความคุ้นเคยที่เกิดจากการขัดเกลากองสังคม จนเกิดเป็นระบบค่านิยม

บาร์ตส์ ได้อธิบายขยายความต่อไปอีกว่า มายาคติ “เป็นผลผลิตทางสังคมและวัฒนธรรมของคนกลุ่มหนึ่ง ชนชั้นหนึ่ง มายาคติมีความสัมพันธ์กับการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมอย่างแน่นแฟ้นในฐานะที่เป็นบริบททางประวัติศาสตร์ที่กำหนดการดำรงอยู่ของมัน” (อ้างถึงใน วรณพิมล อังคศิริสรรพ, 2544 : 7) เพราะฉะนั้นการจะเข้าใจมายาคติ ต้องทำความเข้าใจประวัติศาสตร์ของสังคมนั้น ๆ อีกทั้งการศึกษามายาคติจำเป็นต้องศึกษา สัญวิทยา (Semiology) ซึ่งตามหลักการของสัญวิทยา มายาคติมีลักษณะเหมือนภาษาหรือกระบวนการสื่อความหมาย แต่มันมีความหมายไม่ตายตัว ลื่นไหลไปตามบริบทของสังคมและวัฒนธรรม ซึ่งการที่จะเข้าใจความหมายสัญญาณ จำเป็นต้องเข้าใจผ่านมุมมองของสังคมวัฒนธรรมนั้น ๆ

ศาสนาในโลกออนไลน์ : จากนักเทศ สู่แอตมินในเฟซบุ๊ก

ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีและการติดต่อสื่อสารได้พัฒนาอย่างรวดเร็ว ดังที่เรียกว่า ยุคโลกาภิวัตน์ ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของคนในสังคม สถาบันต่าง ๆ ก็ได้มีการปรับตัวเช่นกัน ทั้งนี้สถาบันศาสนาก็เป็นอีกสถาบันหนึ่งที่ได้ปรับตัวตามกระแสสังคม จะเห็นว่าปัจจุบันพระสงฆ์ไม่ได้เทศนาเพียงในวัด แต่ได้มีการสร้างพื้นที่ให้กับตัวเองมากขึ้น ผ่านสื่อที่ทันสมัย ได้แก่ หนังสือ นิตยสาร วิทยุ โทรศัพท์ หรือแม้กระทั่งในโลกออนไลน์ ซึ่งมีความรวดเร็ว ทันเหตุการณ์ มีการสื่อสารตอบโต้กันทันทีทันใด และเข้าถึงทุกคนทั่วโลก ที่มีการใช้อินเทอร์เน็ต ดังเช่น เว็บไซต์เฟซบุ๊ก (www.facebook.com)

ด้วยเหตุนี้พระ ว. วชิรเมธี ก็เป็นพระสงฆ์อีกรูปที่ได้นำพื้นที่ในโลกออนไลน์ ในการเผยแพร่หลักธรรม คำสอนทางศาสนา โดยเฉพาะในเว็บไซต์เฟซบุ๊ก ซึ่งท่านใช้ชื่อว่า “พระมหาภูมิจัย วชิรเมธี” โดยมีการโพสต์ข้อความที่เป็นหลักธรรม คำสอน หนังสือธรรมะ รูปภาพ กิจกรรม อย่างต่อเนื่อง จนทำให้มีคนติดตามและเป็นสมาชิกในแฟนเพจของท่านประมาณ 1,500,000 คน (เข้าถึงวันที่ 12 กรกฎาคม 2556)

วาทกรรมทางการเมือง: ภาพสะท้อนความสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนากับโครงสร้างอำนาจชนชั้นปกครองในสังคมไทย

จากแนวคิดของมาร์กซ์ที่มองสังคมทุนนิยมเป็นสังคมแห่งความขัดแย้งระหว่างชนชั้นปกครองและชนชั้นที่ถูกปกครอง นำมาซึ่งการกดขี่ข่มเหง เอารัดเอาเปรียบจนเกิดการต่อสู้ทางชนชั้น ไปสู่การปฏิวัติโค่นล้มอำนาจ สร้างรูปแบบสังคมขึ้นมาใหม่ที่มาร์กซ์เรียกว่า “สังคมนิยม” (socialism) ซึ่งเป็นสังคมที่ทุกคนมีความเสมอภาค เท่าเทียมกัน แต่ในความเป็นจริงยังไม่มีสังคมใด สามารถบรรลุไปถึงความเป็นสังคมนิยมตามความคิดของมาร์กซ์ได้ นัยยะของมันก็จึงถือว่าเป็นสังคมในอุดมคติ (utopia) แต่ขณะเดียวกันแนวคิดของมาร์กซ์ก็มีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงในหลายๆ สังคม และแนวคิดบางส่วนก็ยังคงสามารถอธิบายปรากฏการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในปัจจุบันได้ดี ดังที่ผู้เขียนได้หยิบยกมาอธิบายปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในสังคมไทย กรณีศึกษา คำสอนของพระ ว. วชิรเมธี ซึ่งจะเห็นว่าศาสนาเป็นโครงสร้างส่วนบนที่ถูกกำหนดโดยโครงสร้างส่วนล่าง นั่นก็คือศาสนาพุทธกับระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมในสังคมไทยปัจจุบัน และระบบความเชื่อทางศาสนาก็ถูกนำมาเป็นเครื่องมือของชนชั้นปกครอง

ความสัมพันธ์นี้ได้ปรากฏออกในรูปของคำสอนทางศาสนาของพระ ว. วชิรเมธี ที่มีลักษณะอิงกับสถานการณ์ทางการเมือง และยังมีนัยที่สนับสนุนความชอบธรรมแก่อำนาจรัฐขณะนั้น ซึ่งก็คือรัฐบาลพรรคประชาธิปัตย์ โดยมี นายอภิสิทธิ์ เวชชาชีวะ⁵ เป็นนายกรัฐมนตรี

หลักธรรมคำสอนของพระ ว. วชิรเมธี นอกจากจะสอนธรรมะเพื่อเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตแล้วยังมีความความสัมพันธ์กับเรื่องการเมืองอย่างมีนัย เพราะคำสอนของท่านเมื่อโพสต์ลงในเฟซบุ๊ก ก็จะมีกลุ่มคนเข้ามากดไลก์ และกดแชร์ข้อความของท่าน ซึ่งจากการศึกษาภูมิหลังพบว่ากลุ่มคนเหล่านี้ เป็นชนชั้นกลางในสังคมไทย ที่อยู่อาศัยในเมือง โดยเฉพาะเป็นคนที่ใช้ชีวิตอยู่ในกรุงเทพมหานคร มีการศึกษาที่อยู่ในระดับสูงพอสมควร มีฐานะทางเศรษฐกิจดี และส่วนใหญ่ยังมีแนวคิดทางการเมืองที่โน้มเอียงไปทางกลุ่มเสื้อเหลือง หรือ กลุ่มพันธมิตรประชาชนเพื่อประชาธิปไตย ซึ่งมีแนวคิด อุดมการณ์ทางการเมืองที่แตกต่างและแตกแยกกับกลุ่มเสื้อแดง หรือ กลุ่มแนวร่วมประชาธิปไตยต่อต้านเผด็จการแห่งชาติ โดยทราบได้จากการสัมภาษณ์เชิงลึกและการสังเกต ไม่ว่าจะเป็นพฤติกรรมการกดไลก์ กดแชร์ การโพสต์ข้อความตอบโต้

รวมไปถึงการเป็นสมาชิกแฟนเพจของ กลุ่มที่ต่อต้านกลุ่มเสื้อแดง เช่น กลุ่มสถาบันพัฒนาการเมืองและคุณภาพคน, หยุดกระบวนการล้มประเทศไทย, ขบวนการเสรีไทยเฟซบุ๊ก, รายการทีวี NewsHour Weekend, ASTV ผู้จัดการ, รายการเมืองไทยรายสัปดาห์ เป็นต้น ซึ่งทั้งหมดนี้ทำให้สามารถวิเคราะห์ได้ว่าคนกลุ่มนี้มีความเห็นทางการเมืองที่เป็นเสื้อเหลือง

ดังตัวอย่างข้อมูลสัมภาษณ์นาย สงบ⁶ (นามสมมุติ) ที่ว่า

“ผมเป็นคนกรุงเทพฯ โดยกำเนิด เกิดโตในกรุงเทพฯ ครอบครัวมีอาชีพค้า ถือว่ามีฐานะปานกลาง สามารถส่งลูกเรียนในมหาวิทยาลัยชั้นนำได้ ตอนอยู่มหาวิทยาลัย ก็ได้อยู่ชมรมพุทธผมชอบหลักธรรมของท่าน ว. มากเพราะทำให้รู้สึกสงบ ผ่อนคลายจากปัญหาที่เจออยู่ทุกวันจากคำพูดที่ว่า ฆ่าเวลาบาปกว่าการฆ่าคน นั้น พระพุทธเจ้าไม่ได้ตรัสไว้ แต่ถ้ามองตามความเป็นจริงแล้ว ผมเห็นด้วยนะ เพราะคนเราฆ่าคนก็สามารถกลับใจได้ แต่เวลาผ่านแล้วผ่านเลย เอากลับคืนมาไม่ได้ ควรใช้เวลาอย่างคุ้มค่าที่สุด เหมือนกับนักการเมืองบางคนที่โกงกินประเทศชาติ ถึงกลับตัวแล้วก็ไม่สามารถเอาเวลากลับคืนมาได้ ต้องระเห่ร้อนฆ่าเวลาไปวันๆ”

อีกทั้งข้อความ หลักธรรมที่พระ ว. วชิรเมธี ยังมีนัยทางการเมืองที่ซ่อนเร้น ดังที่ ผู้ศึกษาได้ทำการศึกษาโดยวิเคราะห์หัตถบท (Textual Analysis) ที่เป็นคำสอนของพระ ว. วชิรเมธี ซึ่งปรากฏในเฟซบุ๊กและทวิตเตอร์ ในช่วงเวลาต่าง ๆ และขอยกตัวอย่างเพื่ออธิบายความสัมพันธ์ดังนี้

“ฆ่าเวลาบาปยิ่งกว่าการฆ่าคน” หรือ “ฆ่าเวลาบาปไม่น้อยไปกว่าการฆ่าคน” ที่ได้เผยแพร่ออกสู่สาธารณะชนผ่านทางทวิตเตอร์ (Vajiramedhi) ในวันที่ 9 เมษายน 2553 หนึ่งวันก่อนเหตุการณ์การสลายการชุมนุมที่สี่แยกคอกวัว อันเป็นเหตุการณ์ทางการเมืองที่ต่อเนื่องไปสู่การสลายการชุมนุมครั้ง

⁵ รัฐบาลพรรคประชาธิปัตย์ นำโดยนายอภิสิทธิ์ เวชชาชีวะ ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี 20 ธันวาคม พ.ศ. 2551 - 9 สิงหาคม พ.ศ. 2554

⁶ นายสงบ (นามสมมุติ) ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ อาชีพหลักค้าขาย ภูมิลำเนา จังหวัดกรุงเทพมหานคร

ใหญ่ใน สมัยรัฐบาลภายใต้การนำของนายอภิสิทธิ์ เวชชาชีวะ เมื่อวันที่ 19 พฤษภาคม 2553

วาทะนี้ถือเป็นประเด็นทางสังคมที่ควรหยิบยกขึ้นมาเป็นบทเรียนและกรณีศึกษาเพื่อทำความเข้าใจในฐานะปรากฏการณ์ อันสะท้อนถึงสถานะและบทบาทของศาสนาที่มีต่อสังคม และการวางตัวที่เหมาะสมของพุทธศาสนิก ในฐานะผู้วางรากฐานทางสติปัญญาให้กับสังคมไทย (มติชน, 2556) วาทะดังกล่าวอาจเป็นที่เข้าใจของสังคมว่าเป็นการสอนธรรมทั่วไป แต่ในทางกลับกันเมื่อมองในมิติของเวลาและสถานการณ์ทางสังคม ณ ขณะนั้น ที่มีบริบทของความขัดแย้งและใช้ความรุนแรงในการแย่งชิงอำนาจทางการเมือง จึงเป็นสิ่งที่สะท้อนว่าพระ ว. วชิรเมธี ท่านกำลังประกอบสร้างวาทะบางอย่างเพื่อสร้างความชอบธรรมให้แก่การกระทำของรัฐบาลของนายอภิสิทธิ์ เวชชาชีวะ ที่ใช้กำลังทหารสลายการชุมนุมของกลุ่มเสื้อแดง ดังคำกล่าวของ สุรพศ ทวีศักดิ์ (2554) ที่ว่า “การใช้วาทกรรมดังกล่าวก็ทำให้สังคมมองเห็นเพียง ความผิดบาปของคนเสื้อแดงที่ถูกกล่าวหาว่าใช้ความรุนแรงฆ่ากันเองบ้าง เผาบ้านเผาเมืองบ้าง ส่วนรัฐนั้นกลับถูกมองว่าใช้ความรุนแรงโดยจำเป็น หรือควรแก่เหตุ”

แม้พระ ว. วชิรเมธีจะอ้างว่าไม่มีเจตนาสนับสนุนการใช้ความรุนแรงปราบปรามคนเสื้อแดง แต่ในขณะเดียวกัน ที่สังคมมีความขัดแย้งทางการเมืองสูง แต่ท่านเองกลับไปจัดรายการทาง ASTV เขียนบทความสนับสนุนการเลือกข้างว่า “ธรรมอยู่ฝ่ายไหน พระต้องเลือกอยู่ฝ่ายนั้น” ในบริบทที่พันธมิตรประชาชนเพื่อประชาธิปไตยประกาศใช้ “ธรรมนำหน้า” ในการต่อสู้ทางการเมือง นอกจากนี้ยังเคยสัมภาษณ์ทางทีวีไทย (Thai PBS) ว่า “ประชาธิปไตยอำนาจเป็นของประชาชน แต่เราลืมนึกว่าประชาชนมีศักยภาพพอที่จะใช้อำนาจหรือยัง” ยิ่งทำให้สังคมตีความ หรือเข้าใจว่า วาทกรรม “ฆ่าเวลาบาปยิ่งกว่าฆ่าคน” มีนัยในทางการเมือง (สุรพศ ทวีศักดิ์, 2554 : 16) อาจไม่พบข้อบัญญัติชัดเจนว่าการฆ่าเวลาบาปกว่าการฆ่าคน ดังนั้นวาทกรรมทางศาสนาดังกล่าวจึงไม่ใช่ธรรมทั่วไปที่คนในสังคมคุ้นเคย แต่หากเป็นการสร้างขึ้นมาเพื่อโน้มน้าวให้สังคมรับเอาคุณค่าและตอกย้ำความชอบธรรมให้กับฝ่ายรัฐบาล และเมื่อศึกษาประวัติศาสตร์การเมืองในอดีตของประเทศไทยแล้วจะพบว่า เคยมีการสร้างวาทกรรมของพระสงฆ์เพื่อรองรับอำนาจและการกระทำของรัฐบาล จากคำกล่าวของพระกิตติคุณธมฺม⁷ ที่ว่า “ฆ่าคอมมิวนิสต์ไม่บาป” ที่ได้ให้สัมภาษณ์ไว้ในนิตยสารจตุรัส ฉบับวันที่ 29 มิถุนายน พ.ศ. 2519 โดยมีเนื้อหาว่า

“อันนั้นอาตมาก็เห็นว่าควรจะทำ คนไทยแม้จะนับถือพุทธก็ควรจะทำ แต่ก็ไม่ใช่ถือว่าเป็นการฆ่าคน เพราะว่าใครก็ตามที่ทำลายชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ มันไม่ใช่คนสมบูรณ์ คือต้องตั้งใจ เราไม่ได้ฆ่าคน แต่ฆ่ามาร ซึ่งเป็นหน้าที่ของคนไทยทุกคน การฆ่าคนเพื่อชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ ถือเป็นบุญกุศล เหมือนฆ่าปลาแกงใส่บาตรพระ”⁸

⁷ พระเทพกิตติปัญญาคุณ (กิตติศักดิ์ กิตติคุณธมฺม) อดีตเจ้าอาวาสวัดจันทาราม ชลบุรี มรณภาพ พ.ศ. 2548 ผลงานด้านการศึกษาของสงฆ์ การประพันธ์ และการแต่งหนังสือจำนวนมาก ก่อนเหตุการณ์ 6 ตุลาคม 2519 ได้กล่าวว่า ฆ่าคอมมิวนิสต์ไม่บาป และถูกใช้เป็นวาทกรรมของฝ่ายขวา อันนำมาซึ่งการสังหารหมู่เหตุการณ์ 6 ตุลาคม 2519

⁸ ต่อมาได้ถูกฝ่ายขวา อันได้แก่ นวพล กลุ่มกระหิณแดงในสมัยนั้น นำไปใช้เป็นวาทกรรม โจมตีฝ่ายซ้าย และยุยงให้คนไทยเกลียดชังในลัทธิศึกษาที่ชุมนุมต่อต้านการกลับเข้าประเทศ ของจอมพลถนอม กิตติขจร ในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ซึ่งถือว่าเป็นปัจจัยร่วมอันหนึ่งนำไปสู่การสังหารหมู่กลางเมืองในเหตุการณ์ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519

ดังนั้นวาทะของพระ ว. วชิรเมธี ถือได้ว่าเป็นการผลิตซ้ำในโลกออนไลน์ของการสร้างคุณค่าและต่อยอดความชอบธรรมของฝ่ายชนชั้นปกครอง นั่นคือรัฐบาลพรรคประชาธิปัตย์ในขณะนั้น แม้พื้นที่ในการเผยแพร่ของวาทะทั้งสองจะแตกต่างกันโดยเปลี่ยนไปตามความทันสมัยของสังคม หากแต่เป้าหมายหรือวัตถุประสงค์ก็ยังคงเป็นเช่นเดิม ซึ่งก่อให้เกิดการรับรู้ การตีความ และผลทางสังคมที่ตามมาไม่ว่าจะเป็น “like” “ถูกใจ” “สาธุ” “สะใจ” “แฮร์นะกะ” รวมถึงสร้างความโกรธแค้น ไม่พอใจให้กับผู้รับสารกลุ่มหนึ่งที่มีชีวิตผูกโยงอยู่กับ “การฆ่า” ของเจ้าหน้าที่รัฐภายใต้บริบททางการเมืองที่แย่งชิงอำนาจกันของทั้งสองฝ่าย

“ขยายพื้นที่ของความคิด กระชับพื้นที่แห่งความชั่ว” วาทะนี้มีที่มาจากเสวนาธรรมพิเศษ โดยท่านพระมหาจุฬาลงกรณ (ว.วชิรเมธี) และคุณมีสุข แจ่มมีสุข หัวข้อ “ขยายพื้นที่ของความคิด กระชับพื้นที่แห่งความชั่ว” เวลา 12.45-14.30 น. วันเสาร์ที่ 20 พฤศจิกายน 2553 ณ เวที Innovative Stage Hall 1 รอยัลพารากอนฮอลล์ ชั้น 5 สยามพารากอน ซึ่งจัดขึ้นในช่วงเวลาเดียวกับ ที่มีการรำลึก 6 เดือนเหตุการณ์การสลายการชุมนุมของกลุ่มคนเสื้อแดง ในปลายปี 53 (ศิริโรจน์ คล้ามไพบูลย์, 2553)

“ขยายพื้นที่ของความคิด กระชับพื้นที่แห่งความชั่ว” ก็ยังไม่ต่างอะไรจากคำพูดที่ว่า “ฆ่าเวลาบาปไม่น้อยไปกว่าการฆ่าคน” โดยนำเอาวาทกรรม “กระชับพื้นที่” ของ คอฉ. (ศูนย์อำนวยการแก้ไขสถานการณ์ฉุกเฉิน) มาผูกกับ “ทำความดี ละเว้นความชั่ว” เป็นการพยายามเชื่อมโยงการกระทำของฝ่ายรัฐบาลนายอภิสิทธิ์ เวชชาชีวะ ให้มีความชอบธรรมมากยิ่งขึ้น ทำให้คนในเมืองรับรู้ว่าการกระชับพื้นที่และนำไปสู่การสลายการชุมนุมของฝ่ายรัฐบาลเป็นสิ่งที่ถูกต้องและจำเป็น ทำให้คนกรุงเทพฯ มองคนที่มาชุมนุม ซึ่งส่วนใหญ่มาจากต่างจังหวัด กลายเป็นคนชั่วเป็นคนที่มาคุกคามความสงบสุขของเขา ในทางกลับกันคำพูดนี้ก็กลับเป็นสิ่งที่กระทบต่อจิตใจของผู้ที่ถูกกระทำ ทั้งญาติพี่น้องของคนที่สูญเสียจากการสลายการชุมนุม รวมถึงผู้ที่อยู่ฝ่ายเสื้อแดง เพราะทั้งได้รับความสูญเสียแล้วยังโดนตีตราว่าเป็นคนชั่ว

จากส่งเสริมสู่ส่อเสียด: คำสอนที่เปลี่ยนแปลงเมื่อชั่วอำนาจได้เปลี่ยนไป

เมื่อสังคมไทยมีการเปลี่ยนแปลงผู้นำในบริหารประเทศ ซึ่งได้เปลี่ยนชั่วอำนาจจากอำนาจที่เป็นของชนชั้นปกครอง มาเป็นอำนาจจากชนชั้นล่าง นั่นก็คือรัฐบาลพรรคเพื่อไทย ซึ่งถือได้ว่าเป็นตัวแทนของชนชั้นล่าง ที่มาจากการเลือกตั้งนั้น คำสอนของพระ ว. วชิรเมธี ก็ได้เปลี่ยนไปจากเดิมที่มีการสนับสนุน ต่อยอดอำนาจและความชอบธรรมของฝ่ายรัฐบาลพรรคประชาธิปัตย์ มาสู่การส่อเสียด รวมถึงตั้งคำถามกับอำนาจและความชอบธรรมของรัฐบาลพรรคเพื่อไทย ซึ่งขอยกตัวอย่าง ดังนี้

“ประเทศที่ประชาชนยอมรับว่าการทุจริตฉ้อราษฎร์บังหลวงเป็นสิ่งสามัญที่ ควรทำ เพราะใครๆ เขาก็ทำกัน คือประเทศที่กำลังย่ำแย่ก้าวเข้าสู่ความเป็นรัฐที่ล้มเหลว” คำสอนนี้ปรากฏในเฟสบุ๊คของพระ ว. วชิรเมธีในวันที่ 3 ธันวาคม 2555

“ผู้นำ คือ ผู้ที่คนอื่นอยากเดินตาม The Leader is the one whom the people would like to follow” คำสอนนี้ปรากฏในเฟสบุ๊คของพระ ว. วชิรเมธีในวันที่ 1 ธันวาคม 2555

“เนสา สภา ยตถ น สนติ สนโต: คนดีไม่มีอยู่ในที่ใด ที่นั้นไร้อิสรภาพเรียกว่า สภา” คำสอนนี้ปรากฏในเฟสบุ๊คของพระ ว. วชิรเมธีในวันที่ 20 ตุลาคม 2555

“การเมืองที่ไม่มีธรรมะ คือหายนะของมวลรวมประชาชาติ” คำสอนนี้ปรากฏในเฟสบุ๊คของ พระ ว. วชิรเมธีในวันที่ 28 มีนาคม 2555

“ประชาธิปไตยอำนาจเป็นของประชาชน แต่เราลืมถามว่าประชาชนมีศักยภาพพอที่จะใช้อำนาจหรือยัง” คำสอนนี้ปรากฏในเฟสบุ๊คของพระ ว. วชิรเมธีในวันที่ 16 เมษายน 2555

“ประชาธิปไตยที่ได้มาเพราะเงิน มักเป็นสินค้าด้อยคุณภาพ” วาทะนี้ปรากฏในเฟสบุ๊คของ พระ ว. วชิรเมธีในวันที่ 28 มีนาคม 2555

ซึ่งจากคำสอนดังกล่าวได้ถูกรับรู้และตีความจากคนที่เข้ามากดไลค์ กดแชร์ข้อความธรรมะของพระ ว. วชิรเมธี ในลักษณะที่ไม่ยอมรับความชอบธรรมของฝ่ายรัฐบาลที่มาจากชนชั้นล่าง ดังบทสัมภาษณ์ นาย รักชาติ⁹ (นายสมมุติ) ที่กล่าวว่า

“คนที่มาสร้างความวุ่นวายให้กับประเทศชาติ เขาไม่รู้ว่โดนหลอก เขาถูกใช้เป็นเครื่องมือทางการเมือง แต่ได้ให้ผลประโยชน์เล็กน้อยก็เอาแล้ว เพราะคนพวกนี้ยากจนคิดถึงตัวเองมากกว่าประเทศชาติ สังคมมันวุ่นวายก็สมควรมีการปฏิวัติเพื่อล้างประเทศให้สะอาด การใช้ความรุนแรงก็เป็นวิธีหนึ่งในการแก้ปัญหา เพราะประชาธิปไตยที่ใช้เสียงส่วนใหญ่นั้น เป็นระบบการปกครองที่ดี แต่เสียงส่วนใหญ่เป็นคนที่ไม่มีความรู้ ไม่เข้าใจปัญหา เพราะเป็นคนจนส่วนใหญ่ในประเทศ ก็ไม่สมควรอยู่ในอำนาจ”

พระกับรัฐ : ความสัมพันธ์เชิงอำนาจ

หากศึกษาประวัติศาสตร์ของไทยในด้านศาสนากับการเมืองก็จะเห็นความสัมพันธ์ในเชิงอำนาจที่สนับสนุนเกื้อกูลกันมาตลอด ซึ่งในอดีตชนชั้นปกครองมีหน้าที่บริหารประเทศโดยตรงก็คือ พระมหากษัตริย์ ตามระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ แต่จุดเปลี่ยนที่ชัดเจน คือ การที่รวมสถาบันศาสนาเข้ามาอยู่ในระบบราชการของรัฐ มีการตั้งสมณศักดิ์แก่พระสงฆ์ ซึ่งเรียกว่าการปฏิรูปพุทธศาสนา ในสมัยรัชการที่ 4 ดังที่ วิจักขณ์ พานิช (2553) ได้กล่าวว่า “การเปลี่ยนแปลงนี้มีผลอย่างมากต่อบรรยากาศและทิศทางของพุทธศาสนา เถรวาทที่เคยอภิมานในท้องถิ่น เป็นจุดเริ่มต้นของพุทธศาสนาในการถูกรวบงำโดยอำนาจรัฐ จนศาสนามีความใกล้ชิดและยึดโยงอยู่กับอำนาจรัฐอย่างแนบแน่น ปัจจุบันก็ได้กลายเป็นหนึ่งในสถาบันหลักทางสังคม ซึ่งก็หมายถึงการที่พระสงฆ์มีสถานะทางสังคมที่สูง รวมถึงมีอำนาจทางสังคมและการเมืองอย่างปฏิเสธไม่ได้ เรียกได้ว่า เป็นพุทธศาสนารูปแบบราชสำนัก แต่ในขณะเดียวกัน คนที่ทำหายพุทธศาสนาแบบราชสำนักและมีอิทธิพลต่อสังคมไทยมากที่สุดคนหนึ่ง ก็คือ ท่าน อ.พุทธทาส แม้จะไม่ได้เป็นโดยการวิพากษ์วิจารณ์หรือการแสดงออกที่รุนแรง ซึ่งในประวัติของท่านหลังจากที่ท่านได้เข้ามาศึกษาพุทธศาสนาในกรุงเทพฯ ท่านเห็นความขัดแย้งในคณะสงฆ์ มีการแก่งแย่งแข่งขัน สมณศักดิ์ต่างๆ ท่านจึงเลิกเรียนและกลับไปบ้านเกิด ตั้งสวนโมกข์ขึ้นมา เพื่อกลับไปหาจิตวิญญาณของพุทธศาสนาเถรวาท”¹⁰

⁹ นาย รักชาติ (นายสมมุติ) ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ อาชีพหลักรับราชการ ภูมิลำเนา จังหวัดกรุงเทพมหานคร

¹⁰ วิจักขณ์ พานิช. 2553. **เสวนาพุทธศาสนากับปัญหาสังคมและการเมือง : เมื่อพุทธศาสนาถูกรวบงำด้วยอำนาจทางโลก** (ออนไลน์). เข้าถึงได้จาก : <http://www.prachatai3.info/journal/2010/12/32442>. (วันที่เข้าถึง 3 กันยายน 2556)

หลังจากการเปลี่ยนแปลงระบบการปกครองสู่ ระบอบประชาธิปไตย ปี พ.ศ. 2475 ความสัมพันธ์ของสถาบันศาสนากับชนชั้นปกครองก็ไม่ได้สูญหายไป แต่หากได้แปรรูปให้เข้ากับสถานการณ์บริบททางสังคม ดังเช่นปัจจุบันที่มีการใช้สื่อออนไลน์ อย่างเช่น เฟสบุ๊ก อีกทั้งรูปแบบคำสอนที่แฝงนัยทางการเมือง ซึ่งเป็นที่สนใจและศรัทธาของคนจำนวนมาก โดยเฉพาะชนชั้นปกครอง และชนชั้นกลาง ซึ่งชนชั้นกลางในประเทศไทยถือว่าเป็นชนชั้นที่เกิดขึ้นมาใหม่ จากการสะสมทุน สร้างกำไรจากการผลิตกลายเป็นนายทุน และกลายมาเป็นชนชั้นปกครองตามลำดับ

ย้อนกลับมามองสังคมไทยปัจจุบันในเรื่องของชนชั้น ก็จะพบว่าชนชั้นปกครองรวมถึงชนชั้นนำ นั้น เป็นกลุ่มเดียวกันและมีแนวคิดแบบอนุรักษนิยม โดยมีพรรคประชาธิปัตย์ เป็นตัวแทน ซึ่งแตกต่างจากชนชั้นล่างที่ถูกปกครองและเป็นคนส่วนใหญ่ในประเทศ ชนชั้นล่างมีแนวคิดแบบเสรีนิยม มีพรรคเพื่อไทยเป็นตัวแทน สาเหตุที่เรียกพรรคเพื่อไทย ว่าเป็นตัวแทนของชนชั้นล่าง เพราะเสียงส่วนใหญ่ที่เลือกพรรคเพื่อไทยเป็นคะแนนเสียงที่มาจากคนต่างจังหวัด โดยเฉพาะภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และภาคเหนือ ซึ่งคนเหล่านี้ที่มีอาชีพเกษตรกรรม รวมถึงนโยบายของพรรคเพื่อไทยที่สอดคล้องกับความต้องการของกลุ่มคนดังกล่าว ต่างจาก นโยบายต่าง ๆ ของพรรคประชาธิปัตย์ ที่สอดคล้องกับความต้องการของคนอีกกลุ่ม

หากพิจารณาจากคำสอนทางศาสนาของพระ ว. วชิรเมธี ดังที่กล่าวมาในประเด็นข้างต้น เมื่อวิเคราะห์ในมิติของเวลาและบริบททางการเมืองที่มีความขัดแย้งรุนแรง คำสอนของพระ ว. วชิรเมธี ที่ปรากฏในช่วงเวลาต่าง ๆ ที่มีนัยทางการเมืองนั้น ได้เปลี่ยนไปตามการมาเป็นรัฐบาล เห็นได้จากถ้าพรรคประชาธิปัตย์เป็นรัฐบาล คำสอนของท่านมีการสนับสนุน และตอกย้ำความชอบธรรมของอำนาจและการกระทำทางการเมือง แต่ในขณะที่พรรคเพื่อไทยเป็นรัฐบาล คำสอนของท่านกลับมีลักษณะตั้งคำถามกับความชอบธรรม รวมถึงความโปร่งใสในการบริหารประเทศ สะท้อนภาพของการพยายามรักษาระเบียบในสังคม รวมถึงรักษาโครงสร้างอำนาจไว้ที่กลุ่มชนชั้นปกครองเดิม ศาสนาจึงเป็นเครื่องมือทางการเมืองของชนชั้นปกครองในสังคมไทย ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของ คาร์ล มากซ์ ที่ได้เสนอว่า ระบบความคิดความเชื่อของคนในสังคมเป็นจิตสำนึกที่ผิดพลาด (False Consciousness)

ดังนั้นจึงทำให้มองเห็นภาพความสัมพันธ์ในเชิงโครงสร้างของศาสนาความเชื่อกับเรื่องของอำนาจและการเมือง ซึ่งวาทะทางศาสนาที่พระ ว. วชิรเมธี ได้ประกอบสร้างขึ้นมานั้น เป็นการให้ความเชื่อทางศาสนาเป็นเครื่องมือ ในการหล่อหลอมกลุ่มเกลาสังคม ให้อยู่ในระเบียบชุดเดิม เพื่อรักษาอำนาจไว้ที่ชนชั้นปกครอง รวมไปถึงรักษาความแตกต่างทางชนชั้น ให้คงอยู่ต่อไป โดยไม่ทำให้ชนชั้นล่างที่อยู่ภายใต้อำนาจการปกครองรู้สึกขัดแย้ง หรือต่อต้านการใช้อำนาจนั้น ๆ ซึ่งสอดคล้องกับคำอธิบายของ ส. คีวรักษ์ (2553) ที่ว่า “บทบาทคำสอนศาสนาพุทธในทางการเมืองมีความล้มเหลวมาโดยตลอด ผู้มีอำนาจเอาคำสอนของพระพุทธเจ้าไปใช้เพื่อประโยชน์ของตัวเองในทางการเมือง เมืองยิ่งกว่าในทางศาสนา และยังได้กล่าวต่อไปอีกว่า ศาสนาพุทธในเมืองไทยกลายเป็นชัตติยา-คักดินาธิปไตย ไม่ใช่ศาสนาพุทธที่แท้จริง”¹¹

¹¹ ส. คีวรักษ์. 2553. เสวนาพุทธศาสนากับปัญหาสังคมและการเมือง: ความล้มเหลวกับการท้าทายโครงสร้างทางสังคมอัน อยู่ติธรรม (ออนไลน์). เข้าถึงได้จาก : <http://prachatai.com/journal/2011/01/32502>. (วันที่เข้าถึง 3 กันยายน 2556)

ด้วยเหตุนี้ มากซ์ จึงบอกว่าเป็นจิตสำนึกที่ผิดพลาด (False Consciousness) ที่ทำให้ชนชั้นถูกปกครองไม่กล้าที่จะเรียกร้องการเปลี่ยนแปลง ทำให้ไม่สามารถเกิดจิตสำนึกทางชนชั้น (Class Consciousness) ที่จะทำให้เกิดการรวมพลังต่อสู้ทางชนชั้นไปสู่สังคมอุดมคติ ที่ทุกคนเท่าเทียมกันไม่มีชนชั้น ดังนั้นการใช้ความเชื่อทางศาสนาเป็นเครื่องมือของชนชั้นปกครอง ที่ทำให้คนสยบยอม ไม่กล้าออกมาเรียกร้องการเปลี่ยนแปลง ทำให้ปัญหาในเชิงโครงสร้างไม่สามารถที่จะแก้ไขได้ โดยเฉพาะปัญหาความขัดแย้งทางการเมืองในสังคมไทย

พระ ว. วชิรเมธี : ความหมาย สัญญา และอุดมการณ์ทางการเมือง

ธรรมชาติของ พระ ว. วชิรเมธี ส่วนใหญ่จะมีลักษณะที่สั้น ๆ สื่อความหมายตรงๆ เข้าใจง่าย เป็นทั้งข้อความ วลีเด็ด ๆ กินใจ เหมือนการตั้งสถานะ (Status) ของวัยรุ่นที่เล่นเฟสบุ๊กทั่วไป หากวิเคราะห์ข้อความธรรมชาติของพระ ว. วชิรเมธี ก็จะพบว่า มีลักษณะที่เป็นสัญญา (Sign) ดังที่ชาร์ลส์ เพียร์ส (Charles Peirce) ได้อธิบายไว้ว่า สัญญา คือ สิ่งที่ยบ่งบอกความหมายถึงอะไรก็อย่างหนึ่งที่ไม่ใช่ตัวมันเอง เป็นความสัมพันธ์ของสองสิ่ง คือ รูปสัญญา (Signifier) เป็นสิ่งที่เรารู้ได้ด้วยประสาทสัมผัส กับสิ่งที่ถูกหมายถึง หรือความหมายสัญญา (Signified)¹² รูปสัญญา ก็คือข้อความหลักธรรมของพระ ว. วชิรเมธีที่ปรากฏในเฟซบุ๊กของท่าน ส่วนความหมายที่แฝงอยู่เบื้องหลังข้อความธรรมะดังกล่าวก็คือ ความหมายสัญญานั้นเอง

สิ่งที่ปรากฏในคำสอนของท่านได้สื่อความหมายในรูปแบบของสัญญา เพราะไม่ได้สื่อความหมายโดยตัวของข้อความเอง หากแต่ผู้อ่านสามารถเข้าใจความหมายที่ซ่อนอยู่เบื้องหลังนั้นได้ทันทีจากการที่เขาเหล่านั้นอยู่ในสังคมวัฒนธรรมไทย และบริบทสังคม สถานการณ์ทางการเมืองในขณะนั้น ซึ่งมีนัยที่สนับสนุนความชอบธรรมธรรมให้แกฝ่ายชนชั้นปกครองในสังคมไทย เป็นการตอกย้ำคุณค่าทางศีลธรรมผ่านสังคมออนไลน์

นอกจากข้อความธรรมะที่มีลักษณะเป็นสัญญาแล้วนั้น ภาพถ่ายที่ปรากฏบนเฟซบุ๊ก ที่พระ ว. วชิรเมธี ได้ใช้เป็นภาพประจำตัวของแฟนเพจของท่าน ก็มีลักษณะที่เป็นสัญญา จะเห็นว่า มีคนกดไลก์ กดแชร์จำนวนมาก รวมถึงกล่าวชื่นชมในความสามารถของการถ่ายทอดหลักธรรมของท่านจำนวนมาก ซึ่งเป็นภาพของพระสงฆ์ที่หนึ่งทำสมาธิ มุมปากอมยิ้มด้วยเมตตา ผิวพรรณดี แววตาแหลมคม มุ่งมั่น ประหนึ่งเฟิงพินิจปัญหาที่เกิดขึ้นในโลก นั้น เปรียบได้กับภาพถ่ายทรงเสน่ห์ของผู้สมัคร สส. ดังที่โรลิ่งด์ บาร์ตส์ ได้อธิบายในมุมมองของมายาคติ เพราะทำให้เกิดการรับรู้ เข้าใจความหมายทางวัฒนธรรมที่แฝงอยู่โดยไม่ต้องอธิบายหรือโฆษณาชวนเชื่อ

ในมุมมองของมายาคติ การเผยแพร่หลักธรรมของพระ ว. วชิรเมธี นั้นท่านได้ใช้ความเป็นพระสงฆ์ และธรรมชาติของท่านที่มีนัยของการหล่อหลอม อุดมการณ์ทางการเมือง ในความชอบธรรมของอำนาจชนชั้นปกครอง ทำให้อุดมการณ์ทางการเมืองกลายเป็นเรื่องบาปบุญ ที่สุดแล้วจึงไม่มีใครกล้าที่จะวิพากษ์วิจารณ์ หรือต่อต้านการใช้อำนาจของชนชั้นปกครองในสังคมไทย นำมาสู่การรักษาอำนาจไว้ที่คน

¹² โรลิ่งด์ บาร์ตส์. (2551). **มายาคติ**. แปลโดย วรณพิมล อังคศิริสรพ. กรุงเทพฯ : คปฟ.

กลุ่มดังกล่าว อย่างไรก็ตามก็ยังมีกลุ่มคนอีกจำนวนมากที่มีข้อกังขา ในการวางตัวที่ไม่เป็นกลางของท่าน รวมถึงวิจารณ์หลักธรรมคำสอนของท่าน โดยเฉพาะกลุ่มคนเสื้อแดง รวมถึงนักวิชาการด้านสังคมศาสตร์ และรัฐศาสตร์ แต่พระ ว. วชิรเมธี ก็ยังมีการตอบโต้ ดังข้อความที่โพสต์ในเฟซบุ๊ก ในวันที่ 7 พฤศจิกายน พ.ศ. 2555 ที่ว่า

“หากใจเธอหนักแน่นดังแผ่นผา ใครจะปาถ้อยคำขยาใหญ่
เธอย่อมนิ่งสนิทไม่ติดใจ เพราะเธอไม่มีตัวให้มัวมน”

วาระซ่อนเร้น : มายาคติทางศาสนาของพระ ว. วชิรเมธี

สังคมไทยนั้น ชนชั้นกลางเกิดขึ้นเมื่อใด ไม่มีปรากฏอย่างชัดเจน แต่คาดว่าเริ่มมีชนชั้นกลาง นับตั้งแต่มีการพัฒนาประเทศสู่ความทันสมัย ปัจจุบันชนชั้นกลางในสังคมไทยถือว่าเป็นบทบาทสำคัญในการพัฒนาประเทศ และเป็นตัวแปรในการกำหนดทิศทางของสังคมเนื่องจากเป็นชนชั้นที่มีความรู้ มีกำลัง และมีจำนวนมาก ตลอดจนเป็นกำลังแรงงาน (Labour Force) ของทุกสาขาอาชีพ

ขณะเดียวกัน ในยุคที่กระแสโลกาภิวัตน์ (Globalization) ไหลเข้าแทรกซึมในทุกอนุของสังคมไทย โดยเฉพาะวัฒนธรรมต่างชาติทั้งจากซีกตะวันตก และซีกตะวันออก สะท้อนออกมาในรูปแบบของการเลียนแบบการใช้ชีวิต โดยมีอิทธิพลจากความก้าวหน้าของเทคโนโลยีสารสนเทศ (Information Technology) เป็นแรงผลักดัน สร้างรูปแบบพฤติกรรมทางวัฒนธรรมของตน สู่วัฒนธรรมที่เรียกว่า วัฒนธรรม “ป๊อป” (Pop Culture) ซึ่งเป็นพฤติกรรมที่เกิดในชนชั้นกลางของสังคมไทย

ในด้านวิถีคิด อุดมการณ์ มุมมองทางการเมือง ของชนชั้นกลางส่วนใหญ่ในสังคมไทยนั้น สอดรับกับวิถีคิดของพรรคประชาธิปัตย์ ซึ่งมีสาเหตุจากหลายปัจจัย แต่ที่เห็นได้ชัดนั้นก็คือนโยบายของพรรคที่ สอดรับกับวิถีชีวิตและความต้องการของชนชั้นกลาง ซึ่งส่วนใหญ่อาศัยอยู่ในเมือง และส่วนใหญ่ของชนชั้นกลางนั้นก็ชื่นชอบ และศรัทธาในหลักธรรมคำสอนของพระ ว. วชิรเมธีด้วยเช่นกัน ทั้งนี้ก็เนื่องมาจากเป็นหลักธรรมและวิธีการเผยแพร่คำสอนของท่านตรงกับจริตของชนชั้นกลาง ที่เข้าถึงสื่อออนไลน์ได้ง่าย ข้อความก็สั้นๆ กระชับ อ่านเข้าใจง่าย นับว่าเป็นแบบแผนพฤติกรรมการบริโภคของชนชั้นกลางไทยในสังคมทุนนิยม ดังที่ ศิโรตม์ คล้ามไพบูลย์ (2553) กล่าวว่า “คำสอนทางศาสนาปัจจุบันเป็นสินค้าในตลาดเชิงจิตวิญญาณ”

วาระซ่อนเร้นดังกล่าวได้ถูกปกปิดด้วยภาพของนักบวชผู้ทรงศีล มีศีลธรรม มีความรอบรู้ เป็นที่เคารพนับถือของประชาชน โดยเฉพาะกลุ่มชนชั้นกลาง สังคมไทยเราถูกขัดเกลา ให้เชื่อว่าพระสงฆ์ต้องเป็นผู้ที่ปราศจากกิเลส มีศีลธรรม มีความเป็นกลาง ไม่ยุ่งเกี่ยวกับเรื่องทางโลก ดังคำกล่าวที่ว่า “สถานะเป็นที่เคารพบูชาของพระสงฆ์ที่ทำอะไรก็ไม่ผิด พูดอะไรก็ไม่ผิด ผนวกกับภาพลักษณ์ความศักดิ์สิทธิ์ สูงส่งของพระศาสดา ความบริสุทธิ์ไร้มลทินของพุทธศาสนา หรือการมีอำนาจ “เหนือ” การเมืองหรือ “เหนือโลกย์” อย่างอิงแอบอยู่กับอำนาจรัฐและความเป็นสถาบันหลักของชาติ ถือว่าเป็น มายาคติทางวัฒนธรรม (วิจักขณ์ พานิช, 2551) ซึ่งสอดคล้องกับ โรลิ่งด์ บาร์ตส์ ที่ได้อธิบายว่า “มายาคติ หมายถึง การสื่อความหมายด้วยความเชื่อทางวัฒนธรรมซึ่งถูกกลบเกลื่อนให้เป็นที่รับรู้เสมือนว่าเป็นธรรมชาติ แต่แท้จริงแล้วเป็นสิ่งที่ถูกประกอบสร้างทางวัฒนธรรม” (อ้างถึงใน วรณพิมล อังคศิริสรรพ, 2544 : 4)

ดังนั้นการที่เรารับรู้ พระ ว. วชิรเมธี ในภาพของพระสงฆ์ที่สอนธรรมะ และเป็นที่ยอมรับนับถือของคนทั่วไป มีเหตุผล กระทำเพื่อประโยชน์สุขของสังคม จึงถูกมองว่าเป็นสิ่งที่น่าเคารพนับถือ แม้หลักธรรมคำสอนที่บางครั้งเกิดจากการสร้างขึ้นมามีวาระซ่อนเร้น แอบแฝงอุดมการณ์ทางการเมือง ทำให้คนในสังคมเชื่อว่าถูกต้อง โดยไม่กล้าที่จะตั้งคำถาม หรือวิพากษ์วิจารณ์หลักธรรมคำสอนที่ถูกประกอบสร้างขึ้น ในลักษณะที่อิงแอบอยู่กับฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง ในทางการเมือง ซึ่งแท้จริงนั้นคือ “มายาคติ”

สรุปข้อค้นพบ : พระ ว. วชิรเมธี ธรรมะออนไลน์เพื่อการเมือง

จากการศึกษาทำให้เห็นว่าความล้มพันธ์ในเชิงอำนาจ ศาสนาไม่ได้แยกขาดจากการเมืองแต่ยังสะท้อนออกมาอย่างต่อเนื่องทุกยุคทุกสมัย ซึ่งในกรณี หลักธรรมคำสอนของพระ ว. วชิรเมธี ในฐานะผู้สร้างวาทะทางการเมืองนั้น เมื่อวิเคราะห์จากมิติของเวลาและบริบททางสังคม คำสอนของท่านมีนัยทางการเมืองนั้น มีลักษณะที่เปลี่ยนไปตามการมาเป็นรัฐบาล ดังนั้นจึงสรุปได้ว่า แท้จริงแล้วอุดมการณ์และความหมายที่เกิดจากการประกอบสร้างคุณค่าทางวัฒนธรรมที่เชื่อมโยงสัมพันธ์กับอำนาจและการเมืองผ่านวิธีคิดแบบพุทธ เป็นเพียงการตอกย้ำอำนาจและสร้างความชอบธรรมให้แก่ฝ่ายชนชั้นปกครองในสังคมไทย ดังที่มากซ์ บอกว่าเป็นจิตสำนึกที่ผลิตผล ศาสนาความเชื่อถูกใช้เป็นเครื่องมือของชนชั้นปกครอง ทำให้ไม่สามารถที่จะออกมาเรียกร้องการเปลี่ยนแปลงได้ ดังนั้น การที่ชนชั้นปกครองในสังคมไทยใช้ความเชื่อทางศาสนาควบคุมคนให้สยบยอม ไม่ได้แก้ปัญหาในเชิงโครงสร้างสังคม โดยเฉพาะปัญหาความขัดแย้งทางการเมืองในสังคมไทย

อีกทั้งหลักธรรมของพระ ว. วชิรเมธี ได้สื่อความหมายในเชิงสัญญา โดยมีนัยทางการเมืองซึ่งความหมายไม่ได้ตายตัว แต่มีความลื่นไหลไปตามบริบทของสังคม รวมไปถึงรูปภาพของท่านที่ปรากฏในสื่อต่างๆ ก็เช่นเดียวกัน ซึ่งแฝงความหมายของความมีศีลธรรม มีความรู้ น่าเลื่อมใส มีความเป็นกลาง ไม่ยุ่งเกี่ยวกับเรื่องทางโลก โดยเฉพาะเรื่องการเมือง แต่แท้จริงแล้วเป็นเพียงมายาคติ ที่ถูกสร้างขึ้นผ่านวิธีคิดแบบพุทธ ทำให้เราเชื่อโดยปราศจากการสงสัยและไม่กล้าที่จะตั้งคำถาม ตลอดจนการไม่กล้าที่จะวิพากษ์วิจารณ์ปรากฏการณ์ทางสังคมวัฒนธรรมที่เกิดขึ้น จากหลักธรรมคำสอนที่อ้างอิงทางพระพุทธศาสนา

ข้อเสนอแนะ

สังคมควรมีการตั้งคำถามกับสิ่งที่ดูเหมือนเป็นปกติ (Regularity) ที่เราถูกขัดเกลามาทางสังคมจนเชื่อว่าเป็นสิ่งที่ปกติ หรือเป็นเรื่องธรรมชาติ แต่มีนัยบางอย่างแฝงอยู่ ซึ่งถือว่าเป็นมายาคติทางวัฒนธรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งสื่อในปัจจุบันนี้ที่มีความหลากหลาย แต่ในขณะเดียวกันสื่อก็มีการเลือกข้าง พร้อมกับนำเสนอในด้านที่ตัวเองสนับสนุน พร้อมกับโจมตีฝ่ายตรงข้ามอยู่ตลอดเวลา หากเราเสกสือเหล่านี้โดยขาดการพิจารณา ไตร่ตรอง แล้วนั้นก็ย่อมถูกชักนำให้หลงเชื่อ และใช้เป็นเครื่องมือในทางการเมือง ดังนั้นหากเรามีการตั้งคำถามกับสิ่งเหล่านี้ พร้อมทั้งมีการหาคำตอบ วิพากษ์วิจารณ์ ก็จะทำให้เราเห็นความจริงทางสังคม ซึ่งจะทำให้เราไม่ถูกชักจูงไปในทางที่ไม่ถูกต้องเหมาะสม รวมถึงไม่ตกเป็นเครื่องมือทางการเมือง

บรรณานุกรม

- ชนพฤกษ์ ชามะรัตน์.มปป. **แรงงานชนชั้นกลางของไทย ในมุมมองหลังทันสมัย** (ออนไลน์). เข้าถึงได้จาก : <http://www.kroobannok.com/blog/2807>. (วันที่เข้าถึง 9 กันยายน 2556).
- ชญ์ อภิวัฒน์. 2531. **ลัทธิสังคมนิยมกับศาสนา**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์บัวทอง.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. “พระกับการเมือง” **มติชนรายสัปดาห์**. (6 สิงหาคม 2547) : 37.
- นิตินันท์ พันทวี. 2544 **การศึกษาพิธีกรรมท้องถิ่นในฐานะทุนทางวัฒนธรรมเพื่อการพัฒนาชุมชน: กรณีศึกษาพิธีกรรมการบายศรีสู่ขวัญอีสาน**. กรุงเทพฯ : วิทยานิพนธ์ครุศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาพัฒนศึกษา, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- เปื้อ ว. วชิรเมธี. 2556. (ออนไลน์). เข้าถึงได้จาก : <https://www.facebook.com/sickofwar1>. (วันที่เข้าถึง 8 มกราคม 2556).
- ปริตตา ก่ออนันตกุล. 2536 **ภาษาของจิตรกรรมไทย**. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- พระพรหมคุณาภรณ์. 2541 **มองอเมริกา มาแก้ปัญหาไทย**. กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม.
- พระพรหมคุณาภรณ์. 2555 **พุทธธรรม**. กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระมหาวุฒิชัย วชิรเมธี. 2556. (ออนไลน์). เข้าถึงได้จาก : <https://www.facebook.com/v.vajiramedhi>. (วันที่เข้าถึง 10 มกราคม 2556).
- พรเพ็ญ อันตระกูล และอัจนราพร กมุทพิสมัย. 2527. **ความเชื่อพระศรีอารียะและกบฏผู้มีบุญในสังคมไทย**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สร้างสรรค์.
- ยศ สันตสมบัติ. 2543. **จากวรรณถึงเทวตา: มานุษยวิทยามากชีสต์**. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- โรลิ่งด บาร์ตส์. (2544). **มายาคติ**. แปลโดย วรณพิมล อังคศิริสรพ. กรุงเทพฯ : คบไฟ.
- วิจักขณ์ พานิช. 2551. **ความคมของฆ่าเวลาบปยิ่งกว่าการฆ่าคน บทเรียนของพุทธศาสนาในสังคมประชาธิปไตย**. (ออนไลน์). เข้าถึงได้จาก : <http://blogazine.in.th/blogs/buddhistcitizen/post/3465>. (วันที่เข้าถึง 3 มกราคม 2556).
- วิจักขณ์ พานิช. 2553. **เสวนาพุทธศาสนากับปัญหาสังคมและการเมือง: พุทธศาสนาเป็นวิถีที่ตรงกันข้ามกับอำนาจนิยม**. (ออนไลน์). เข้าถึงได้จาก : <http://www.prachatai3.info/journal/2010/12/32442>. (วันที่เข้าถึง 3 กันยายน 2556).
- ว. วชิรเมธี. 2551. **หนึ่งในร้อย**. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.
- ศิโรตม์ คล้ามไพบูลย์. 2553. **เสวนาพุทธศาสนากับปัญหาสังคมและการเมือง: คำถามต่อพุทธศาสนาในความเป็นรากฐานทางปัญญาของสังคม**. (ออนไลน์). เข้าถึงได้จาก : <http://www.prachatai3.info/journal/2010/12/32360>. (วันที่เข้าถึง 3 กันยายน 2556).
- สุรพต ทวีศักดิ์. “วาทกรรมทางการเมืองของพระสงฆ์จาก ๖ ตุลา ๑๙ ถึง เมษา-พฤษภา ๕๓.” **จุลสารปริทัศน์**. (6 ตุลาคม 2554) : 12-17.

- ส. คีวรักษ์. 2553. **เสวนาพุทธศาสนากับปัญหาสังคมและการเมือง: ความกล้ากับการท้าทายโครงสร้างทางสังคมอันอยู่ติธรรม** (ออนไลน์). เข้าถึงได้จาก : <http://prachatai.com/journal/2011/01/32502>. (วันที่เข้าถึง 3 กันยายน 2556).
- ส. คีวรักษ์. “บทบาทของพระสงฆ์ ในสังคมปัจจุบัน” **นิตสารศิลปวัฒนธรรม** (1 สิงหาคม 2547).
- สุภาวค์ จันทวานิช. 2551. **ทฤษฎีสังคมวิทยา**. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อภิญา เพ็ญฟูสกุล. 2551. **มานุษยวิทยา ศาสนา แนวคิดพื้นฐานและข้อถกเถียงทางทฤษฎี**. เชียงใหม่ : คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- _____. “อรรยจนลิมกลับวัด” **มติชน** (4 มกราคม 2556) : 10.